

VARIA

XXI

**Zborník príspevkov z XXI. kolokvia mladých jazykovedcov
(Banská Bystrica – Šachtičky 30. 11. – 2. 12. 2011)**

Banská Bystrica
Katedra slovenského jazyka a komunikácie Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela
v Banskej Bystrici
Slovenská jazykovedná spoločnosť pri Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV
2015

VARIA

XXI

**Zborník príspevkov z XXI. kolokvia mladých jazykovedcov
(Banská Bystrica – Šachtičky 30. 11. – 2. 12. 2011)**

**Editorky
Katarína Barnová
Alexandra Chomová**

**Banská Bystrica
Katedra slovenského jazyka a komunikácie Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela
v Banskej Bystrici
Slovenská jazykovedná spoločnosť pri Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV
2015**

Katedra slovenského jazyka a komunikácie Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela
v Banskej Bystrici
Slovenská jazykovedná spoločnosť pri Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV

Editorky

Mgr. Katarína Barnová

Mgr. Alexandra Chomová, PhD.

Recenzenti

PaedDr. Ivan Očenáš, PhD.

Dr. h. c. prof. PaedDr. Pavol Odaloš, CSc.

prof. PaedDr. Vladimír Patráš, CSc.

Technická redaktorka

Mgr. art. Zuzana Ceglédyová

Organizačný výbor konferencie

PhD., Mgr. Gabriela Múcsková, PhD.,

Mgr. Anna Gálisová, PhD., Mgr. Alexandra Chomová, PhD.,

PaedDr. Andrea Goóťšová, PhD., Mgr. Jozef Jedinák,

Mgr. Marcela Kapičáková

Vydavateľ:

Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

Filozofická fakulta

© 2015

ISBN 978-80-557-0879-9

EAN 9788055708799

„Keď sme mali Taschengeld, tak sme si kúpili jeden krémes.“

Prešporáčtina ako špecifický mestský sociolekt

Lucia Satinská

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra, Slovenská akadémia vied, Bratislava

1. Trojjazyčná Bratislava¹: mýtus či realita?

1.1. Súčasné spoločenskovedné výskumy Bratislavy

Po roku 1989 sa Bratislava dostáva do centra vedeckého záujmu niekoľkých humanitných vedeckých disciplín. Svedčí o tom kolektívna publikácia etnologického ústavu SAV *Taká bola Bratislava* z r. 1991 a samostatné publikácie jej hlavných autorov *Premeny Bratislavy* Petra Salnera (1998) a *Z Prešporka do Bratislavy* Daniela Luthera (2009)², ďalej spoločná publikácia slovenských a maďarských historikov *Kapitoly z dejín Bratislavy* (2006) a prebiehajúce výskumy historického ústavu SAV o obraze mesta v sociálnom a politickom kontexte (VEGA č. 2/0085/10) alebo Filozofickej fakulty Univerzity Komenského o viacjazyčnosti Bratislavy cez prizmu jazykových biografii medzivojnovnej a vojnovnej generácie obyvateľov Bratislavy (VEGA č. 1/0273/10). Až na posledný menovaný výskum sa všetky dívajú na Bratislavu z historického a etnologického pohľadu. Predpokladaná trojjazyčnosť mesta sa neskúma bližšie, nie je analyzovaná, býva len ilustrovaná dobovými anekdotami, komentármi v tlači alebo fotografiami vývesných štítov obchodov a služieb. Jediná mne známa štúdia o jazyku starej Bratislavy je *Reč starej Bratislavy* od Konštantína Palkoviča, uverejnená v r. 1992 v Slovenskej reči. Tá sa sústreďuje na slovenčinu starých Bratislavčanov – Slovákov, pokúša sa ju zaradiť do systému slovenských nárečí. Priznáva jej ale množstvo špecifických „bratislavských výrazov“, ktoré sú často prevzatiami a/alebo skomoleniami z nemčiny, maďarčiny, prípadne jidiš. Palkovič „bratislavské výrazy“ rozdeľuje do skupín podľa významu (napr. oblečenie, jedlo, remeslá, doprava a pod.). Zároveň upozorňuje na mestské výrazy vzniknulé špecifickou mestskou situáciou ako napr. názvy električiek podľa trate (*áčka*, *béčka*, *céčka*) alebo označenia typicky mestských miest, inštitúcií – divadla (*dijáter*), výkladu (*auzlág*), tržnice (*marchala*). Palkovič neupozorňuje na ich pôvod (*dijáter* – z nem. *Theater*, *auzlág* – z nem. *Auslage*, *tržnica* – z nem. *Markthalle*).

¹ Označenie Bratislava budem používať ako neutrálne pomenovanie mesta bez ohľadu na obdobie.

² Títo autori zároveň priebežne publikujú štúdie o Bratislave v rôznych odborných časopisoch a zborníkoch, napr. Salner, 1993, Luther, 1992, 1993, 2001.

1.2. Problém so štatistikou: premenlivá etnicita

Bratislava je multietnická od nepamäti, čo je dané aj jej polohou na rozhraní území rôznych etnických skupín. Etnické zloženie Bratislavy za posledných približne 100 rokov dokumentuje nasledujúca tabuľka.³

Tabuľka č. 1. Obyvatelia mesta Bratislavy 1890 – 2008

Rok	Nemci %	Maďari %	Slováci %	Česi %	Iní %	Spolu obyvateľov
1890	59,9	19,9	16,6	1,3	2,3	52 411
1900	50,4	30,5	16,3	1,6	1,2	65 867
1910	41,9	40,5	14,9	1,2	1,5	78 223
1919	36,3	29,0	32,9 ⁴	32,9	1,8	83 200
1921	29,2	23,6	27,9	12,6	6,7	93 189
1930	28,1	17,8	27,9	20,9	5,3	123 844
1938	21,8	12,9	41,9	16,8	6,6	123 788
1940	22,4	11,6	50,5	3,6	11,9	121 746
1950	0,6	3,5	90,2	4,8	1,9	192 896 ⁵
1970	0,4	3,5	91,5	-	4,6 ⁶	305 932
1990	0,2	5,3	90,4	-	4,1 ⁷	442 197
2008	0,5	5,8	88,9	2,2	2,6	428 791
2011	0,2	3,4	90,8	1,3	-	411 228

Táto tabuľka už na prvý pohľad zachytáva obrovské zmeny v etnickom zložení mesta za posledných približne 100 rokov. Nemci sa z väčšinového obyvateľstva stali vymierajúcou menšinou (samozrejme, hlavným dôvodom bolo ich hromadné násilné vystaňovanie po 2. svetovej vojne), Slováci sa z menšiny stali absolútnou väčšinou. České etnikum v Bratislave zaznamenalo prudký rast počtu obyvateľov i jeho úbytok; počas prvej ČSR sa stali významnou zložkou obyvateľstva (nielen počtom obyvateľov, ale aj funkciami, ktoré zastávali, do Bratislavy prichádzala predovšetkým česká inteligencia, menej českí robotníci) a dnes sú podobne ako pred sto rokmi malou menšinou. Maďari si (napriek výraznému

³ Podľa Szarka, 2006, Salner, 1998, Bratislavské noviny online, 2011, www.statistics.sk.

⁴ Pri sčítaní r. 1919 tvorili Slováci a Česi jednu kategóriu.

⁵ Výrazný nárast počtu obyvateľov tu treba pripísať pripojeniu niekoľkých susedných obcí (Petržalka, Prievoz, Vinohrady, Lamač, Dúbravka a Devín) k mestu Bratislava v r. 1946.

⁶ Do tohto údaju sú zahrnutí aj Česi, ich samostatný údaj z tohto roku som nenašla.

⁷ Do tohto údaju sú zahrnutí aj Česi, ich samostatný údaj z tohto roku som nenašla.

percentuálnemu poklesu) zachovali pozíciu druhého najpočetnejšieho bratislavského etnika a Bratislava zostáva slovenským mestom s najvyšším počtom maďarských obyvateľov.

Ak v minulosti hľadáme obdobie, v ktorom bola Bratislava rovnocenne (štatisticky aj politicky) trojjazyčná a trojkultúrna, z tabuľky by logicky vyplývalo, že to bolo v období 1. ČSR, približne od r. 1919 do 30. rokov 20. storočia. Avšak historici sa zhodujú na tom, že prvé roky novej republiky boli v Bratislave poznamenané etnickými nepokojmi, resp. priekmi, ktoré rozhodne nepatria k predstave tolerantného trojjazyčného mesta (pozri napr. Luther, 2009, Szarka, 2006, Filep, 2006, Vadkertyová, 2006). Len čo si obyvatelia na nové pomery zvykli, začali sa do ich životov vkrádať nové nenávistné fašistické i nacionalistické ideológie, ktoré vyústili do 2. svetovej vojny. Reálne sa teda obdobie symbiózy zužuje na možno 10 až 20 rokov. Znamená to, že hoci to mohlo zasiahnuť niekoľko generácií (v rôznych štádiách života), ani jedna generácia v tom nežila celý život. Všetci museli mať skúsenosť aj s etnickými, politickými problémami, bez ohľadu na národnú príslušnosť.

Bratislava v 20. storočí, najmä po páde monarchie a v čase nástupu 1. ČSR, bola miestom konfliktu starousadlíkov (etnicky najmä Nemcov a Maďarov ale i Slovákov) a novousadlíkov (Čechov a Slovákov – prisťahovalcov). Tento konflikt bol dokonca krvavý, pri demonštrácii vo februári 1919 bolo zastrelených 8 ľudí a množstvo zranených (pozri napr. Szarka, 2006). Keď sa tieto nepokoje na niekoľko rokov ustálili, prišla druhá svetová vojna, prenasledovanie Židov, po obnovení Československa prenasledovanie a vysídlenie Nemcov, Maďarov. Po r. 1948 prenasledovanie mešťanov. Z takéhoto dejinného pohľadu je trochu paradoxné, ako sa dnes s nostalgiou obraciame do tých čias.

Štatistické údaje uvedené v tabuľke zachytávajú len určitý aspekt etnicity mesta. V skorších sčítaniach sa národnosť určovala podľa materinského jazyka. To však mohlo byť v Bratislave zavádzajúce.⁸ Nemecky hovoriaci obyvatelia mesta takmer bez výnimky ovládali maďarčinu, pretože sa ju naučili v škole. Z toho aj vyplývalo, že v určitých, napr. pracovných, situáciách ju používali častejšie. Zároveň, ak hovorili doma po nemecky, to ešte nemuselo znamenať, že sa považovali za Nemcov. Často sa sami označovali za uhorských Nemcov, čím vyjadrovali svoju lojalitu k Uhorskému štátu (pozri napr. Luther, 2009 s. 27). Známa je aj anekdota, kde sa akejsi bratislavskej delegácie cisár pýtal, či sú Maďari (Uhri) alebo Nemci (Rakúšania), a oni odpovedali: Wir sind halt Pressburger. Sme Bratislavčania. Táto etnická nevyhranenosť, typická pre Bratislavčanov, mala za následok aj to, že od sčítania k sčítaniu si rovnakí obyvatelia mohli písať inú národnosť, podľa toho, ako to práve bolo výhodnejšie.

---

⁸ Napr. E. Babejová (2003, s. 88) o období prelomu storočia v Bratislave tvrdí, že hranice medzi etnickými skupinami boli nejasné.

P. Salner (1998, s. 14) to popisuje takto: „V dôsledku permanentného nahradzovania ‚nehodných‘ (z hľadiska jednotlivých režimov) obyvateľov lojálnymi sa pôvodne prevažne nemecké mesto od druhej polovice 19. storočia postupne maďarizovalo, (čecho)slovakizovalo, slovakizovalo a po roku 1948 proletarizovalo. Prispievali k tomu nielen vlny prisťahovalcov, ale aj premeny mnohých ľudí, ktorí sa fyzicky nepohli z miesta. Zostávali, ale menili sa ich postoje.“ A neskôr (1998, s. 109) tieto zmeny pripisuje ešte sociálnemu inžinierstvu: „Porovnanie čísiel o počte obyvateľov, etnickej a sociálnej skladbe atď. však signalizuje, že zmeny postojov nemožno objasniť len ‚zvonka‘, na základe štatistických údajov o migračných procesoch. Museli sa totiž (aspoň deklaratívne) zmeniť aj názory a identita osôb, ktoré sa fyzicky nepohli z miesta a s nimi v konečnom dôsledku aj Bratislava ako taká. Vplyvom sociálneho inžinierstva sa menila nielen štruktúra mesta ako celku, ale aj konkrétni jednotlivci, ktorí v ňom žili.“

1.3. Prešporská/Bratislavská identita

Po r. 1989 sa niektorí starí Bratislavčania začali opäť priznávať k svojej stratenej identite. Identita starých Prešporákov sa dnes znovu stáva veľmi populárnou. Prispieva k tomu aj edícia Bratislava – Pressburg vydavateľstva Albert Marenčin PT, ktorá približuje život starej Bratislavy naozaj zo všetkých uhlov. Kto bol teda Prešporčan, Prešporák, Prešpurák, Požoňák, Bratislavčan? P. Salner (1998, s. 7) označuje pojem „starý Prešpurák“ ako „terminus technicus“ pre ľudí, ktorí majú v meste svoje korene. Dnes sa k tomuto označeniu hlásia nielen starousadlíci a ich potomkovia, ale aj mnohí z tých, ktorí sa narodili inde: niektorí preto, aby zdôraznili pozitívny vzťah k mestu medzivojnového obdobia, ďalší, aby sa odlišili od prisťahovalcov posledných desaťročí.“ D. Luther (2009, s. 6) opisuje starého Prešporáka, ako ho bolo možné spoznať ešte nedávno: „Hovorili lepšie či horšie po slovensky a viac či menej zaťahovali do nemčiny alebo maďarčiny. Ale prešporáčtina bola ešte niečím iná – dikciou, výrazmi, spôsobmi rečníka.“ E. Babejová (2003, s. 85) približuje prešporskú identitu (Pressburger identity) na základe jej hlavných komponentov: „viacjazyčnosť, nedostatok konkrétnej etnickej identifikácie a prisudzovania a lojalita k Pressburgu.“⁹ B. Filan v knihe *Bratislavské krutosti* (2008, s. 72), ktorá je akousi kronikou jeho detstva, tiež na viacerých miestach opisuje starého Bratislavčana, štylizujúc sa do role vševedúceho pamätníka: „Zo spomienok a rozprávání sa vynára matný obraz Bratislavčana – Prešpuráka, ktorý chodil do viechy, do kaviarne a hovoril rovnako dobre po slovensky, po

---

⁹ „multi-linguality, lack of specific ethnic identification and ascription, and loyalty to Pressburg.“

maďarsky a po nemecky. Ak sa ja dobre pamätám, po slovensky starí Bratislavčania vedeli najslabšie.“ Vzápätí Filan (2008, s. 73) priznáva mýtus typického Bratislavčana ako kladného vzoru: „Bolo by senzačné, keby bol Bratislavčanom pán Chudík, to je krásny človek, ale ten je z Hronca. Bratislavčan by mohol byť schopný ako Juraj Jakubisko, ale ten je z východu a žije v Prahe. Alebo mať dar ako Peter Dvorský, ale ten je z Partizánskeho. Takže typický Bratislavčan bol Julo Satinský – žiaľ, v celej Bratislave iba jediný.“ Tento Filanov trochu pesimistický obraz je možno najbližšie k pravde v tom, že dnešné pojetie starého Bratislavčana/Prešporáka patrí k podobným pozitívnym mýtom ako mýtus o zbojníkovi, ktorý bohatým bral a chudobným dával.

1.4. Trojjazyčnosť a jej obraz

Dnes je všeobecne rozšírenou predstavou, že jedným zo znakov starej Bratislavy je trojjazyčnosť. Podporujú ju ako vyjadrenia etnológov a historikov, tak i diela súčasnej literatúry. E. Mannová (2009, s. 377) napríklad píše: „Pri bývaní a v každodennej komunikácii v meste fungovali sociálne hranice, menej jazykovo-etnické. Mnohí obyvatelia boli dvoj- a trojjazyční a takmer tretina z nich žila v zmiešaných manželstvách.“¹⁰ Jednotlivé bratislavské jazyky mali rôzny spoločenský status. Slovenčina bola typickou pre robotníkov a niektorých remeselníkov, maďarčina pre úradníkov a nemčina pre mešťanov, obchodníkov. Zachytáva to aj známa anekdota, podľa ktorej sa hovorilo, že Bratislava je ráno mesto slovenské, na obed maďarské a večer nemecké (pozri napr. Salner, 1998, s. 15 – 16).

V súčasnej slovenskej literatúre je trojjazyčnosť Bratislavy zobrazovaná ako súčasť reálií. Igor Janota v povesti *Keď Petržalčania chytali Napoleona* (2008, s. 126) píše: „Len čo zlatom vyzdobení dôstojníci prišli k brehu, padli na nich siete. Poviazaných ich dovedli do krčmy. ‚Tak páni, ‘ ozval sa Matej, ‚ktorý ste Napoleon? ‘ A tí nič. ‚Očúvajte, ‘ prešiel Matej do petržalskej nemčiny, lebo vedel, že takto mu budú skôr rozumieť. ‚Ktorý ste Napoleon?! Nebojte sa. My sme mierumilovní ľudia, ‘ povedal Matej pre istotu aj po maďarsky, ‚my nikomu neublížime. Len chceme, aby pán cisár podpísal s nami mierovú zmluvu na večné časy!‘ Július Satinský (2002, s. 7) buduje svoju identitu tiež na obraze trojjazyčnosti: „Hrabali sme sa z pivnice v náhle tichom májovom ráne. Dvere sa nedali pre obhorené trámy a sutiny otvoriť. Cez škáru vo dverách sme kričali do ulice o pomoc. Nakoľko sme boli echt Bratislavčania – trilinguálne: ‚Pomoc! Hilfe! Segítség!‘“ Jeho rovesník Pavel Vilikovský v knihe *Silberputzen* (2006, s. 12), ktorá je štylizovaným denníkom tínedžera za prvej

¹⁰ Pre presné štatistiky o počte uzavretí zmiešaných manželstiev v r. 1900 – 1912 pozri Babejová (2003, s. 250 – 251).

republiky, tiež tematizuje viacjazyčnosť mesta: „20. september. Už si začínam zvykať. V škole sa naozaj hovorí po maďarsky, väčšinou, aj cez prestávku na chodbách, ale keď sa niekomu prihovorím po nemecky, odpovie mi rovnako aj profesori. Iba profesorka dejepisu ma raz napomenula, keď som čosi vyhrkol po nemecky, že na hodinách odpovedáme po maďarsky – aj keď nám to celkom nejde, povedala s úsmevom, takým, no šibalským.“ Takéto ukážky literárneho spracovania bratislavskej viacjazyčnosti nevychádzajú z obrazov reálnych komunikačných situácií, preto môžu niekedy pôsobiť strojene. Na druhej strane majú však zásadný vplyv na upevňovanie obrazu o trojjazyčnosti mesta vo všeobecnom povedomí verejnosti.

1.5. Jazyková situácia v Bratislave v 1. ČSR

Po pripojení Bratislavy k ČSR (1. 1. 1919) sa v meste objavili plagáty s vyhlásením župana, v ktorom sa oznamovalo, že úradná reč je „výlučne slovenská a tam, kde bývajú neslováci, sa môže úradovať aj v nemeckej a maďarskej reči“ (Luther, 2009, s. 15). Napriek tomuto vyhláseniu však župný úrad nebol veľmi ústretový voči trojjazyčnej realite mesta, pretože napríklad zakázal vykladanie a čítanie rakúskych, maďarských i nemeckých novín na verejných miestach (pozri Luther, 2009, s. 16). Treba si uvedomiť, že tento zákaz nebol namierený proti jazykom a ich nositeľom, ale proti politike, ktorá bola v týchto periodikách prezentovaná. Od 6. marca 1920 vstúpil do platnosti jazykový zákon č. 122, ktorý ustanovoval slovenčinu a češtinu ako úradný jazyk. Menšiny mohli používať svoje jazyky v úradnom styku v obciach, kde dosiahli 20 % počtu obyvateľov. D. Luther (1993, s. 20) ale upozorňuje na to, že realita nebola veľmi tolerantná: „Politizácia verejného života vplývala aj na negatívne hodnotenie takých všedných vecí, ako napr. používanie maďarského jazyka na verejnosti, čo sa považovalo za provokáciu a ‚maďarizáciu‘.“ Ľ. Lipták (1999, s. 129) opisuje situáciu z r. 1925 v Bratislave, kde „vznikali aj rôzne ‚očistné výbory‘, ktoré sa dožadovali vytlačenia neslovenských živlov, jazyka, nápisov z verejných priestranstiev, ale výsledkom boli zväčša len jednotlivé výtržnosti, ako napr. akcia 80 príslušníkov fašistickej Rodobrany, ktorí strhávali a rozbíjali neslovenské firemné tabule na obchodoch v Bratislave: ‚české, česko-maďarské i maďarsko-nemecké‘.“ Že sociálne rozdelenie obyvateľstva mesta bolo podmienené aj jazykovo, dokladá jeho komentár (1999, s. 130) k zmene statusu slovenčiny v Bratislave: „V dvadsiatych rokoch sú ešte časté sťažnosti, že každého, kto vstúpi do obchodu alebo kaviarne v mestskom oblečení, automaticky personál oslovuje po maďarsky alebo po nemecky. V ich očiach sa stotožňoval Slovak so sedliakom. V tridsiatych rokoch je to už nepredstaviteľné.“ Neveľmi optimistický obraz o bratislavskej viacjazyčnosti tohto

obdobia ponúka László Szarka (2006, s. 420): „Pod vplyvom pokračujúcej a akcelerovanej reštrukturalizácie etnických pomerov [za 1. ČSR] sa len sčasti posilnil bývalý multikultúrny charakter mesta. U pôvodného nemeckého, maďarského, židovského, slovenského obyvateľstva sa často vyskytovala dvoj- a viacjazyčnosť už na prelome 19. a 20. storočia, u rodín patriacich do strednej vrstvy však bola samozrejmosťou. Novousadlíci, Česi a Slováci však už nepokračovali v týchto miestnych tradíciách, ba v mnohých prípadoch sa dokonca demonštratívne vyhýbali kontaktom s nemecky a maďarsky hovoriacou spoločnosťou. Jazykové boje sa začali už na druhý deň po prevzatí moci československou administratívou, a vytlačanie, resp. zatlačanie jazykov týchto dvoch autochtónnych menšín bolo stále viac cítiť nielen na úradoch, ale aj v každodennej komunikácii. Etnodemografický vývoj medzivojnovnej Bratislavy úzko súvisel s tými procesmi na úrovni štátnej a menšinovej politiky, ktoré podporovali vytvorenie dominantného postavenia československého elementu na úkor prešporáckej multikultúrnej komunity.“ V závere svojho príspevku Szarka (2006, s. 428) prísne interpretuje dobu 1. ČSR nie ako obdobie mieru a pokoja, ale vzhľadom na etnické polarizácie ako „začiatok cesty vedúcej do pekla“.

V knihe *Taká bola Bratislava*, ktorá prezentuje optimistickejší pohľad na život viacjazyčného mesta za 1. ČSR,¹¹ sa niekoľkokrát spomínajú trojjazyčné príhovory na akciách mesta.¹² A tiež je známy úvodný prejav Vavra Šrobára v Bratislave, 3. 2. 1919, keď sa k mestu prihovárал po nemecky, po maďarsky a po slovensky (pozri napr. Salner, 1998, s. 18). V roku 1937 sa situácia okolo jazyka opäť vyhrotila, tento krát prišli do rany aj Česi. Pod heslom „na Slovensku po slovensky“ sa spustilo nacionalistické, ľudácke hnutie, ktorého aktivity vyústili do vyhnania Čechov i založenia slovenského štátu.

Podstata mýtu o trojjazyčnosti je v tom, že Bratislava nikdy nebola rovnomerne trojjazyčná, pretože za monarchie bola skôr dvojjazyčná (nemecko-maďarská), pričom prítomné boli ďalšie menšinové jazyky (jidiš a slovenčina) a za 1. ČSR minimálne štvorjazyčná (nemecko-maďarsko-slovensko-česká). Pri opisovaní jazyka Bratislavy netreba podceňovať spoločenskú prestíž prítomných jazykov v závislosti od štátneho usporiadania. V období monarchie bola Bratislava oficiálne dvojjazyková – nemecko-maďarská, ale zahŕňala aj diglosné situácie (napr. nemčina a jidiš, alebo spisovná nemčina a pressbürgerisch). Len v krátkom období počas 1. ČSR bola oficiálne trojjazyková, lebo už

---

¹¹ Daniel Luther neskôr (2009, s. 7) sám komentuje zaradenie tejto knihy: „Publikácia *Taká bola Bratislava* (Veda, 1991) mala pozitívny pohľad, lebo tak sme videli svet našich rodičov za prvej republiky.“

¹² Napr. pri oslavách 60. výročia trvania Dobrovoľného hasičského a záchranného zboru v r. 1927 mal starosta Okánik kázeň v troch rečiach alebo podobne pri 60. výročí založenia Zboru dobrovoľných hasičov v Petržalke v r. 1933, kde boli prednesené prejavy v troch rečiach. Pozri Salner a kol. (1991, s. 80 a 90).

v r. 1930 klesol počet obyvateľov maďarskej národnosti pod 20 % a maďarčina tak prestala byť úradným jazykom (bližšie porov. Szarka, 2006, s. 416).

To krátke obdobie, keď bolo mesto Bratislava oficiálne trojjazyčné, je veľmi dobre zdokumentované, a preto aj tak dobre pamätané. Obdobie, keď bolo mesto prirodzenejšie viacjazyčné, hoci dominantne bilingválne (nemecko-maďarské) už nie je súčasťou pamäte žijúcich ľudí, preto je akoby menej pripomínané a ľahšie zabúdané, ako obdobie 1. ČSR, ktoré nebolo dokonale tolerantné ani trojjazyčné.

2. Prešporáčtina

V literatúre sa objavuje pojem prešpuráčtina/prešporáčtina ako špecifický mestský kód pozostávajúci z miešania prešporských jazykov – nemčiny, maďarčiny, slovenčiny, ale aj češtiny a jidiš. Nemčina sa uvádza ako základný jazyk. Napr. E. Mannová (2009, s. 377) ho približuje nasledovne: „Prešporský dialekt *Preschburcherisch* odrážal nielen pôvod tunajších Nemcov, ale aj časté sociálne a interetnické kontakty.“ Odvolávajúc sa na Ernsta E. Schmuttera a jeho *Wörterbuch des Preßburger Dialektes* z r. 1983 tento dialekt charakterizuje: „Obsahoval prvky bavorsko-rakúskych nárečí, najmä viedenského, ako aj nespočetné výrazy prebraté z latinčiny, francúzštiny, maďarčiny, slovenčiny, z jidiš, ale aj z jazyka c. a k. armády – nemeckého aj českého.“ Moja respondentka Sisi¹³ tento fenomén opisuje nasledovne¹⁴: *Tam tá bariéra rečová nebola. Preto nebola, lebo tam viac menej, v každej rodine sa hovorí i tak i tak. Vieš, aj keď neviem, s tou, niekedy je to taká tá taká ten tá primitívna nemčina, vieš taká hantírka, jó ké, aus ne, ((napodobňuje nárečie)) to to je ako to predmestie viedenské, šak hovorilo sa vždy, že Bratislava je predmestie Viedne a tá tá taká pülchersky ako ju tu Du bist der Bürger¹⁵, ja som to všetko ovládala tie. Bola to škaredá nemčina. No a Maďari, tak tí tí, ja viem, tí tiež hovorili teda tak, jako Nemci hovoria Radebrechen,¹⁶ to je také vieš, to také, nevieš, tak nahradiš jedno slovo nemčinou alebo opak, alebo maďarčinou, takže to bola taká mišanina. Obzvlášť pekné na jej opise je, že sám je do istej miery takou „mišandinou“, akú opisuje.*

V r. 1921 sa v Slovenskom denníku objavila definícia bratislavskej reči, ako nového mestského kódu, ktorý vznikol ako reakcia na nové štátne zriadenie: „Bratislavská reč je zvláštny nový jazykový útvar, ktorý Nemci a Maďari vydávajú za slovenčinu. V Bratislave sú

¹³ O priebehu výskumu pozri nižšie.

¹⁴ Citácie mojich respondentiek budem uvádzať kurzívou a cudzojazyčné lexikálne prvky v nich normálnym písmom, v poznámke pod čiarou ich budem prekladať, pokiaľ nebudú preložené v texte.

¹⁵ Ty si meštiak.

¹⁶ lámame v kolese, mučenie

touto novou rečou, ktorá nemá nič spoločné ani s esperantom ani s volapükom, napísané takmer všetky firmy, nápisy a jedálne lístky v reštauráciách a väčšina úradných príspevov a oznamov mestských a dopisov súkromných prešpurských podnikateľov... Je to celkom nová reč, ktorá vznikla miešaním slovenčiny a češtiny s maďarčinou, nemčinou, hebrejštinou, esperantom a s židovským žargónom bratislavského podhradia.“ (citované podľa Luther, 2009, s. 60). Daniel Luther dodáva, že tento nový kód bol zriedkavejšie vnímaný ako zdroj zábavy a častejšie ako neochota a úmyselné znevažovanie štátneho jazyka. Pre mnohých obyvateľov mesta bol toto čas, keď sa aktívne začali učiť po slovensky, resp. svoju pasívnu znalosť začali aktivizovať. Preto prechodné obdobie, keď si vypomáhali barličkami z ostatných bratislavských jazykov, je len pochopiteľné. Ale to, či slovenčinu komolili aj naschvál sa už len ťažko dozvieme.

Pojem prešporáčtina je teda značne problematický, pretože u rôznych autorov, v rôznych kontextoch odkazuje k rôznym veciam. Ako strešný pojem funguje pre prejav (v slovenskom, nemeckom alebo maďarskom bázovom jazyku) vyznačujúci sa vysokou mierou prepínania kódov, a to nie medzi dvomi ale minimálne tromi kódmi. Myslím si, že by bolo užitočné oddeliť pomenovanie takýchto špecifických variet s ohľadom na bázový jazyk. Ponúka sa analógia k obyvateľom mesta, kde existujú Prešporčan (slovenský obyvateľ mesta – Prešporka, do r. 1918), Prešpurák (nemecký obyvateľ mesta – Pressburgu), Požoňák (maďarský obyvateľ mesta – Pozsony) a Bratislavčan (obyvateľ mesta po r. 1918).¹⁷ Jazykové variety k nim by potom boli prešporáčtina, prešpuráčtina, požoňčina a bratislavčina. Samozrejme takéto rozdelenie by bolo funkčné len pri podrobnom bádani o jazyku Bratislavy v minulosti. Vnímam ho dokonca funkčnejšie ako pomenovania samotných obyvateľov mesta odvodené od etnicity, ktorá, ako som už spomínala, nebola v Bratislave stála. Zato pri rečových prejavoch by sa mal dať bázový jazyk identifikovať.

Prešporáčtina, ako špecifický mestský sociolekt vyznačujúci sa početnými transfermi alebo interferenciami z nemčiny a maďarčiny (do bázovej slovenčiny), sa dnes vyskytuje v dvoch prípadoch:

1) v komunikácií nižšie vzdelaných ľudí, kde k striedaniu kódov dochádza na základe jazykového deficitu,

2) v komunikácií ľudí s rovnakým zázemím, koreňmi, pre ktorých je striedanie kódov signálom spoločnej identity, prípadne v komunikácií s niekým iným, spôsob prezentovania vlastnej identity.

---

¹⁷ Takéto pomenovania uvádzala do kontextu Elena Mannová na konferencii Historického ústavu SAV: Od provincie k metropole: Sociálne reprezentácie Bratislavy v 19. a 20. storočí, ktorá sa konala 20. mája 2011.

2.1. Prešporáčtina v naratívnom interview

Pre svoj výskum trojjazyčnej Bratislavy som pôvodne zvolila metódu jazykových biografíí, pretože ma najviac zaujímalo používanie troch jazykov v jednotlivých rodinách, to, ako sa tieto jazyky osvojovali, kedy sa používal ktorý jazyk a prečo. Vzhľadom na vek potenciálnych respondentov sa takýto typ výskumu nedá odložiť, a dáta, ktoré sa nezískajú teraz môžu byť navždy stratené.

Respondentky som poznala osobne buď už pred výskumom, alebo mi na ne niekto dal tip ako na trojjazyčné. Počet respondentiek sa nakoniec ustálil na štyri. Hoci som interview robila so šiestimi ženami, dve sa ukázali byť z hľadiska sledovanej témy nepoužiteľné, neboli totiž samy trojjazyčné, len pochádzali z viacjazyčných rodín. Všetky moje respondentky sa narodili za 1. ČSR, ich detské spomienky sa preto viažu na toto obdobie a na obdobie slovenského štátu i obdobia po ňom. Najstaršia respondentka sa narodila v r. 1924, najmladšia v r. 1938. Môže sa zdať, že ak sa niekto narodil v tridsiatych rokoch, z 1. ČSR si toho veľa pamätať nemôže, ale všetky respondentky si môžu reálne pamätať situáciu vo svojom viacjazyčnom domácom prostredí a tiež politické zmeny, ktoré nastali v r. 1945 – 1948, a ktoré výrazne ovplyvnili používanie jazykov v ich rodinách.

Neskôr som výskum rozšírila o druhé kolo interview, kde som sa zameriavala na prepínanie kódov a transfery v rozprávaní o detstve. Predpokladom bolo, že keď respondentky budú rozprávať o veciach, ktoré sa udiali v inom jazyku, resp. veciach, ktorých pomenovania sú im bližšie v inom jazyku, budú tieto iné jazyky používať. Zároveň som pri tejto príležitosti hovorila s respondentkami niekoľko minút po nemecky a niekoľko po maďarsky, aby som si spravila obraz o ich dnešnej kompetencii v týchto jazykoch. V oboch prípadoch išlo o naratívne interview.¹⁸ Prvé interview, zamerané na jazykovú biografiu, sa uskutočnilo v troch prípadoch v lete 2009, štvrté na jar 2010. Druhé kolo interview oficiálne zamerané na zvyky a tradície Bratislavy sa uskutočnilo vo februári a marci 2011.

Čo sa týka konkrétneho jazykového prejavu respondentiek, potvrdila sa hypotéza, že pri rozprávaní v slovenčine o reáliách, udalostiach ich detstva sa v u nich prejaví zvýšený výskyt striedania kódov, najmä transferov z maďarčiny a nemčiny. Pri podrobnej analýze však boli zaznamenané aj transfery z iných jazykov, a to najmä češtiny a jidiš, ale aj angličtiny a francúzštiny. Ich príčinou bola predovšetkým evokácia, snaha o autentické pomenovanie

---

¹⁸ Naratívne interview je rozhovor, v ktorom je informant „povzbuzovaný k tomu, aby ve spontánnym vyprávění zprostředkoval, spolu se svými osobními životními prožitky, i kolektivně historické biografické události s jejich konkrétními situačními průběhy.“ (Schütze, 1999, s. 33)

vecí, citácia cudzojazyčných prehovorov, ale aj jazykový lapsus, keď si v danej chvíli vedeli vybaviť len cudzojazyčný ekvivalent slova, ktoré ale určite poznajú aj v slovenčine.

U mojej respondentky Sisi¹⁹ často dochádza k nevedomému transferu. Miešanie jazykov je prirodzenou súčasťou jej reči. U Marty, Betky a Gabriely dochádza skôr k stotožneniu sa s rolou starej viacjazyčnej Bratislavčanky, transfery sú vyvolané spomínaním a bývajú väčšinou signalizované, často metajazykovo komentované. Tento rozdiel však môže byť spôsobený aj vekom, tým, že Sisi je o pol generácie staršia a slovenčinu si začala osvojovať až na gymnáziu.

Vo svojom výskume som sa zamerala aj na to, či a ako moje respondentky do svojho prejavu v slovenčine vnášajú prvky iných jazykov, a teda, či a ako vytvárajú prešporáčtinu s bazovým jazykom slovenským. Citát v názve príspevku by mohol byť príkladom takejto prešporáčtiny. V jednom súvetí sú použité všetky tri jazyky. Krémes je tu jasným hungarizmom, vzhľadom na to, ako je vyslovený, a aj preto, že mu predchádza slovo jeden, vo funkcii neurčitého člena ako v maďarčine (*egy*). V Sisinom prípade možno povedať, že nejde o štylizáciu, ale o celkom prirodzený prejav. Hovorila takto vždy, odkedy si pamätám. U ostatných respondentiek si tým nie som vždy stopercentne istá, aj preto, že som ich pred výskumom nepoznala a nemôžem vylúčiť, že niektoré ich prepnutia boli vyvolané tým, že vedeli, že sa zaujímam o trojjazyčnú Bratislavu a ony boli vybrané ako jej reprezentantky, a chceli sa tak aj prejavovať.

Nasledujúce príklady z naratívneho interview sú ukážkami výpovedí, kde sa autenticky miešajú jazyky. Sisi opisuje výlet s otcom, keď bola malá: „*to dal do takého koldus táška*²⁰, *jak mal tvoj otec, a my sme trapeovali*²¹ *cez Mariánku, cez Železnú studienku do Mariánky.*“ V jednej vete tu používa v slovenskom prehovore aj maďarčinu aj nemčinu, ktorú si prispôsobuje gramaticky k slovenčine. Ďalej Sisi opisuje pančuchy, aké sa nosili za jej mladosti: „*vtedy ešte boli punčochy vzadu s tým štráfom*²², *viš?*“ Pre pančuchy používa české slovo a opis dopĺňa nemeckým výrazom. V tomto prípade môže ísť akoby o reáliu, vtedy sa pančuchám tak hovorilo. Keď opisuje zimné hry, dôvod transferu z nemčiny môže byť aj jazykový deficit, v tej chvíli si nevedela spomenúť na slovenský ekvivalent a pre plynulosť komunikácie používala nemecké pomenovanie: „*A my sme, keď bola, a bolo Vianoce, ja neviem, bolo iná iné podnebie, ale tu bol taký sňach, tá cesta bola jak Rodelbahn*²³, *tak my*

¹⁹ Svoje respondentky označujem krstnými menami, resp. ich vlastnými prezývkami.

²⁰ žobrácka taška, z maď.

²¹ pochodovali, z nem. trappen

²² prúžok, pásik z nem. der Streif

²³ sánková dráha

sme s Rodlom²⁴ sa odviezli až dole, až na palisády a potom ťahali sme ten Rodel za sebou a pred kostolnými dverami opreli.“

Ďalší príklad je exemplárny v tom, že ide o konverzáciu dvoch susediek, kde sú použité všetky tri bratislavské jazyky:

„E: V tom čase boli omáčky

B: Po bratislavsky čušpajz.

E: A hodne sa varilo v zimných, v zimnom období, tá huspenina, volalo sa to, že kocsonya.

B: Áno, Sulz.“

Pri tomto interview bola náhodne prítomná aj Betkina susedka Eva. Eva je tiež stará Bratislavčanka, na rozdiel od Betky však u nich doma bola dominantná maďarčina. To sa krásne prejavuje v tomto úryvku, keď spomínajú na jedlo. Betka explicitne spomína bratislavskú reč. Podľa synonymického slovníka SJ však *čušpajz* nie je omáčka, ale príloha (má kvalifikátor subšt.). Následne sa ich bratislavská komunikácia prejaví v tom, že postupne za sebou sú v komunikácii použité všetky tri (slovenské, maďarské a nemecké) pomenovania pre huspeninu. Betka Eve pritakáva, keď hovorí, že huspenina sa volala *kocsonya*, ale doplní aj nemecký výraz *Sulz*.

Aj v nasledujúcom príklade je zaujímavá interakcia susediek, dvoch starých Bratislavčaniek, pretože sa zhodnú na tom, že bábovka sa povedala *Kugluf*, bez ohľadu na to, aký jazyk bol pre dané prostredie dominantný.

„B: no a čo sa ešte, a Kugluf bol

E: Kugluf!

B: Bábovka.

L: Jáj.

B: To je Gugelhupf, ako sa to originálne, po bratislavsky je to Kugluf

E: Aj po maďarsky sa to Kugluf.

B: Áno? Tak to je, tak to má tu formu takú, tak to muselo byť, to sa, no aj Buchteln, buchty sa piekli, to už bolo také, od Čechov, lebo tuná sa vlastne križovala kuchyňa maďarsko-česko-rakúska, no čiže vlastne tá bratislavská kuchyňa bola zmes týchto...“

Pravda ale je, že tu skôr nemecké prostredie prebralo maďarský výraz, pretože spisovne po maďarsky je *Kuglóf*. Mohli to ale považovať za svoj skomolený výraz spisovného nemeckého *Gugelhupf*.

---

²⁴ sánkami

3. Otvorenie trinástej komnaty starej Bratislavy

Môj príspevok k diskurzu o starej Bratislave vychádzal predovšetkým zo záujmu spoznať jazykovú situáciu mesta v prvej polovici 20. storočia, ktorá býva označovaná za trojjazyčnú. Cieľom výskumu bolo získať jazykové biografie niekoľkých reprezentantov trojjazyčných hovoriacich a dostatočný materiál na analýzu striedania kódov v ich prejavocho.

Z výskumu vyplynulo, že vo vedomí respondentiek aj dobovej literatúre figuruje ako špecifický mestský sociolekt prešporáčtina – kód založený na znalosti a miešaní slovenčiny, nemčiny, maďarčiny, češtiny a jidiš. Žiaľ, tomuto fenoménu, ktorý sa zmieňuje skôr v historickom a etnologickom kontexte, sa zatiaľ nedostalo patričnej sociolingvistickej pozornosti. Nech je tento príspevok pozvaním do trinástej komnaty starej Bratislavy – jej jazykovej identity.

Poznámka

Príspevok vychádza z diplomovej práce autorky, obhájenej pod názvom *Trilingválna Bratislava: sociolingvistický pohľad* dňa 23. 6. 2011 na Filozofickej fakulte Univerzity Karlovej v Prahe.

Literatúra

BABEJOVÁ, Eleonóra. *Fin de Siècle Pressburg: Conflict and Cultural Coexistence in Bratislava 1897 – 1914*. New York: Columbia University Press 2003. 467 s.

Fakty o Bratislave. *Bratislavské noviny*. [on-line]. [cit. 25. mája 2011]. Dostupné na internete: <http://www.bratislavskenoviny.sk/prakticke-informacie/fakty-o-bratislave.html?page_id=161279>.

FILAN, Boris. *Bratislavské krutosti*. Bratislava: Slovart 2008. 245 s.

FILEP, Tamás Gusztáv: Na strane vlády, alebo v opozícii? Maďarský občan v Bratislave a voľby v roku 1925. In: *Kapitoly z dejín Bratislavy*. Ed. G. Czoch. Bratislava: Kalligram 2006, s. 446 – 480.

JANOTA, Igor: Keď Petržalčania chytali Napoleona. In: *Rozprávky a povesti z Bratislavy*. Bratislava: Albert Marenčin PT 2008, s. 125 – 128.

Kapitoly z dejín Bratislavy. Ed. G. Czoch. Bratislava: Kalligram 2006. 494 s.

LIPTÁK, Lubomír: Kolektívne identity a verejné priestory. In: *Kolektívne identity v strednej Európe v období moderny*. Eds. M. Csáky, E. Mannová. Bratislava: Historický ústav SAV – Academic Electronic Press 1999, s. 117 – 131.

LUTHER, Daniel: Polarizácia bratislavskej spoločnosti v prevrate roku 1918. In: *Etnicita a mesto*. Eds. P. Salner, D. Luther. Bratislava: Ústav etnológie SAV 2001, s. 11 – 32.

LUTHER, Daniel: Soziale Kontakte in den Strassen der Stadt. In: *Ethnokulturelle Prozesse in Gross-Städten Mitteleuropas*. Ed. D. Luther. Bratislava: Národopisný ústav SAV 1992, s. 51 – 56.

LUTHER, Daniel: Spoločenské konflikty v poprevratovej Bratislave (1919-1924). In: *Slovenský národopis*, 1993, roč. 41, č. 1, s. 16 – 29.

LUTHER, Daniel. *Z Prešporka do Bratislavy*. Bratislava: Albert Marenčin PT 2009. 192 s.

MANNOVÁ, Elena – TANCER, Jozef: Od uhorského patriotizmu k menšinovému nacionalizmu. Zmeny povedomia Nemcov na Slovensku v 18. až 20. storočí. In: *My a tí druhí v modernej spoločnosti: Konštrukcie a transformácie kolektívnych identít*. Eds. G. Kiliánová, E. Kowalská, E. Krekovičová. Bratislava: Veda 2009, s. 351 – 416.

PALKOVIČ, Konštantín: Reč staršej Bratislavy. In: *Slovenská reč*, 1992, roč. 57, č. 6, s. 351 – 359.

SALNER, Peter. *Premeny Bratislavy 1939 – 1993: Etnologické aspekty sociálnych procesov v mestskom prostredí*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1998. 136 s.

SALNER, Peter: Tolerancia a intolerancia vo veľkých mestách Strednej Európy (model Bratislava). In: *Slovenský národopis*, 1993, roč. 41, č. 1, s. 3 – 13.

SALNER, Peter a kol. *Taká bola Bratislava*. Bratislava: Veda 1991. 200 s.

SATINSKÝ, Július. *Chlapci z Dunajskej ulice*. Bratislava: Albert Marenčin PT 2002. 128 s.

SCHÜTZE, Friedrich: Naratívni interview ve studiích interakčního pole. In: *Biograf*, 1999, č. 20, s. 33 – 51.

SZARKA, László: Etnické zmeny v Bratislave a mestská administratíva v období medzi svetovými vojnami. In: *Kapitoly z dejín Bratislavy*. Ed. G. Czoch. Bratislava: Kalligram 2006, s. 411 – 428.

VADKERTYOVÁ, Katalin: Nemci a Maďari v Bratislave v rokoch 1945 – 1948. In: *Kapitoly z dejín Bratislavy*. Ed. G. Czoch. Bratislava: Kalligram 2006, s. 481 – 494.

VILIKOVSKÝ, Pavel. *Silberputzen: Leštenie starého striebra*. Bratislava: Albert Marenčin PT 2006. 103 s.